
DÎVÂNU LUĞÂT'İT-TÜRK'TE ARAÇ-GEREÇLERLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ GÖRÜNÜMLERİ

MENTIONING OF VOCABULARY ABOUT TOOLS AND EQUIPMENTS IN DÎVÂNU LUĞÂT'İT-TÜRK AND THEIR EXISTENCE IN TURKEY TURKISH

ФРАЗЫ СВЯЗАННЫЕ С ОБОРУДОВАНИЕМ В ДИВАН ЛУГАТ АТ- ТЮРК И ФОРМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НА ТУРЕЦКОМ ЯЗЫКЕ В ТУРЦИИ

Tülin Ayşe KOÇ*

ÖZ

Dîvânu Lugât'it-Türk Kâşgarlı Mahmud tarafından Türkçe-Arapça yazılmış bir sözlüktür. Arap dil bilgisi kurallarına göre yazılan eser, Türk kültür tarihi hakkında bize verdikleriyle önemli bir yere sahiptir. Türk dili tarihi çalışmalarında önemli bir yere sahip olan Dîvânu Lugât'it-Türk, Türk topluluklarının on birinci yüzyılda kullandıkları araç-gereçler üzerine de önemli bilgiler içermektedir. Bu çalışmada, dil-kültür ilişkileri doğrultusunda Dîvânû Lugât'it-Türk'te tarım ve hayvancılıkta kullanılan araç-gereçlerle ilgili söz varlığı tespit edilip on birinci yüzyıldan günümüze kadarki seyri takip edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu tarafından yapılan Dîvânu Lügât'it-Türk tercümesi esas alınarak öncelikle tarım ve hayvancılıkta kullanılan araç gereçlerle ilgili sözcükler tespit edilmiştir. Saptanan sözcükler kendi içinde sınıflandırılıp her madde başı koyu renk yazılarak parantez içinde sayfa numarası gösterilmiştir. Dîvânu Lügât'it-Türk'teki sözlük maddeleri aynen verdikten sonra sözcüğün açıklaması yapılmıştır. Genişleyen örneklerine, sesteşlerine, anlamsal ilişkide bulunduğu sözcüklere bu açıklamada yer vermeye çalışılmıştır. Sırasıyla etimolojik sözlüklerdeki kullanımları incelenen sözcüklerin Türkiye Türkçesine gelene kadarki tarihsel süreçleri saptanmaya çalışılarak günümüz ölçünlü dildeki ve ağızlardaki kullanımına yer verilmiştir. Sir Gerard Clauson'un etimolojik sözlüğü esas alınmış, diğer etimolojik sözlüklerin farklılık göstermesi durumunda belirtilmiştir. Tarama sözlüğü incelenerek sözcüklerin kullanım dönemlerine ve değişkenlik gösterdiği dönemlere vurgu yapılmış, Türk Dil Kurumunun sözlüğü esas alınarak sözcüklerin ölçünlü dildeki durumu incelenmiştir. Derleme Sözlüğü'nden yararlanılarak ağızlardaki görünüm ve kullanımları tespit edilmiştir. Bu çalışma, on birinci yüzyıl Türk topluluklarının tarım ve

---

* ORCID: [0000-0003-0134-8204](https://orcid.org/0000-0003-0134-8204), Öğretim Görevlisi, Ardahan Üniversitesi, Ortak Zorunlu Dersler Koordinatörlüğü, tulinaysekoc@ardahan.edu.tr

Dîvânu Lugât'it-Türk'te Araç-Gereçlerle İlgili Söz Varlığı ve Türkiye Türkçesindeki..

hayvancılıkla uğraşırken nasıl bir yöntem izlediklerine ve o dönem kullandıkları dile dair bizlere fikir vermektedir.

Anahtar Sözcükler: *Dîvânu Lügât'it-Türk, Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi Ağzları, tarım, hayvancılık, araç-gereç adları*

ABSTRACT

Dîvânu Lugât'it-Türk is a Turkish-Arabic dictionary written by Kâşgarlı Mahmud. The masterpiece which is written under the rules of Arabic grammar has an important place as it gives details about Turkish culture history. Dîvânu Lugât'it-Türk which has a place in Turkish language studies contains important information on tools and equipments which Turkish people used in 11th century. In this study, by detecting of existing of tools and equipments used in agriculture and livestock breeding in in Dîvânu Lugât'it-Türk in accordance with language-culture relationship, it's tried to follow the process of them from the 11th century to now. In this study, Ahmet Bican Arcilasun and Ziyat Akkoynlu translation of Dîvânu Lugât'it-Türk is used and firstly, the tools and equipments used in agriculture and livestock breeding are detected. The words detected are classified among themselves and by writing each lexical entry in bold, page number is shown in brackets. After the word items in Dîvânu Lugât'it-Türk are given exactly the same, the explanations of the words are made. In this explanations, expanding examples, their allophones and the words which have semantic relations are tried to included the ethimological dictionary of Sir Gerard Clauson is taken as a basis and when the other ethimological dictionaries differ, it's stated. By analyzing the scan dictionary, the usage period of the words and the period of their changing are emphasized and the conditions of words in formal language are analyzed by using the dictionary of Turkish Language Association. Benefitting from the Compilation Dictionary their usage in the dialects are detected. This study gives us a clues about what kind of methods are used in agriculture and livestock breeding by Turkic people in 11th century and the language they used in that period.

Key words: *Dîvânu Lugât'it-Türk, Turkey Turkish, Turkey Turkish Dialects, agriculture, livestock raising, tools and equipments names.*

РЕЗЮМЕ

Диван лугат ат-Тюрк - это энциклопедический словарь написанный на турецко-арабском языке Кашгарли Махмудом. Научная работа, написанная по правилам арабской грамматики, знаменательна тем, что в ней содержится информация об истории турецкой культуры. Диван лугат ат-Тюрк, который важен при изучении истории турецкого языка, содержит важную информацию об элементах, используемых турецкими общинами в 11-м веке. В этом научном исследовании было проведено словарь инструментов, которые используемых в сельском хозяйстве и животноводстве в Диван лугат ат-Тюрк в соответствии с лингвокультурными отношениями, и была предпринята попытка применить его к периоду с 11-го века до наших дней. В исследовании, основанном на переводе Диван лугат ат-Тюрк Ахмеда Биджана Эрджиласуна и Зията Аккоюнлу, были определены слова, относящиеся к инструментам, используемым в сельском хозяйстве и животноводстве. Обнаруженные слова классифицируются сами по себе, каждый элемент выделен жирным шрифтом, а номер страницы указан в скобках. Описание слова было сделано после того, как словарные статьи в турецком были даны точно так же. В этом объяснении делается попытка включить расширяющиеся примеры, звуки и слова, с которыми они имеют семантическую связь. Соответственно, их использование в этимологических словарях было включено в использование в современном измеренном языке и устах, пытаюсь

определить исторические процессы, которые изучаются слова до прибытия в турецкий язык Турции. Этимологический словарь Сэра Джерарда Клаусона был основан, он упоминается, если другие этимологические словари различаются. Изучая сканирующий словарь, акцент был сделан на периоды использования слов и периоды, в которые они меняются, и состояние слов на измеряемом языке было изучено на основе словаря Общество Турецкого языка. Используя словарь компиляции, были определены внешний вид и использование речи. Это исследование дает нам представление о том, каким методом следовали турецкие общины одиннадцатого века, когда речь шла о сельском хозяйстве и животноводстве, а также о языке, который они использовали в то время.

Ключевые слова: *Диван лугат ат-Тюрк, Турецкий язык Турции, Турецкие Диалекты в Турции, сельское хозяйство, фермерство, названия оборудования.*

Giriş

Türk dilinin önemli eserlerinden bir olan Dîvânu Lügât'it-Türk, 1074 yılında Kâşgarlı Mahmud tarafından yazılmış Karahanlı Türkçesine ait bir eserdir. Bir sözlük niteliğindeki eseri değerli kılan on birinci yüzyıl Türk lehçelerinin söz varlığını büyük ölçüde içermesidir. Dîvânu Lügât'it-Türk, geçmişten günümüze değerli bir eser olarak kabul görmektedir. Bunda ise eserin on birinci yüzyıl Türkçesinin dil özellikleri hakkında bilgi vermesi ve yine bu yüzyıl Türkçesinin ses özelliğini ve yapısını yansıtan bir dil bilgisi kitabı özelliği göstermiş olmasının etkisi vardır. Ayrıca eser sadece Türk diline ait bilgilerden ibaret değildir. Eser, Türk kültürüne, tarihine, coğrafyasına, halk edebiyatına, mitolojisine dair pek çok bilgiye de kaynaklık eden ansiklopedik bir sözlük özelliği taşımaktadır.

Kapsamlı bir dil-kültür çalışması olan Dîvânu Lügât'it-Türk, Türk dili ve kültürü ile ilgili yapılmış pek çok çalışmaya da kaynaklık etmiştir. Bu çalışmaya da kaynaklık eden eserde on birinci yüzyıl Türk topluluklarının tarım ve hayvancılıkla uğraşırken nasıl bir yöntem izlediklerine dair bilgilere bu yüzyılda insanların tarımda ve hayvancılıkta kullandıkları araç-gereçlere ait bilgilere de ulaşılmaktadır. Çalışmada öncelikle Dîvânu Lügât'it-Türk'te tarım ve hayvancılıkta kullanılan araç-gereçlere ait söz varlığı tespiti daha sonra da bu sözcüklerin Türkiye Türkçesi ölçünlü dili ve ağızlardaki durumlarına bakılması amaçlanmıştır. Ayrıca tarım ve hayvancılıkta kullanılan araç-gereçler ile ilgili söz varlığı tespit edilerek o dönem Türk toplumunun dil ve kültürü de anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Dîvânu Lügât'it-Türk'te tarım ve hayvancılık kültürü ile ilgili elli madde başı sözcük tespit edilerek dil malzemesinin kültür araştırmalarına kaynaklık edebileceğinin bir örneği gösterilmiştir. Bu çalışmada dil kültür ilişkileri göz önünde bulundurularak art zamanlı bir dil çalışması yapılmaya çalışılmıştır.

1. Tarımda Kullanılan Araç-Gereçlerle İlgili Söz Varlığı

Bu bölümde Dîvânu Lügât'it-Türk'te on birinci yüzyılda tarımda kullanılan araç-gereçlere ait sözcük varlığı tespit edilmiş ve tespit edilen sözcüklerin tarihsel süreç içindeki durumu saptanmıştır. Ayrıca sözcüklerin Türkiye Türkçesi ve ağızlardaki görünümleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Dîvânu Luğât'it-Türk'te Araç-Gereçlerle İlgili Söz Varlığı ve Türkiye Türkçesindeki..

abaki: “nazar değmesin diye bostanlara konan korkuluk.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 69).

EDPT’de DLT’deki gibi “*kötü gözden korumak için mutfak bahçelerine koyulan bir figür*” (Clauson, 1972: 8) olarak anlamlandırılır. Ancak bu sözcük güncel sözlüklerde ve ağızlarda kullanımını yitirmiştir.

adri: “buğday temizlemek için kullanılan alet.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 63).

EDPT’de *adır-* fiilinden geldiği söylenen sözcük “*çatallı, bir çatallı nesne*” (Clauson, 1972: 63) şeklinde anlamlandırılmıştır. Sözcük *d>y* değişimine uğrayarak günümüzde (*adri> ayrı*) *ayrı* şeklinde kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında *ayrı* “*çalı ya da başak demetlerini toplamak ve kaldırmak için yapılmış çatal ağaç*” (DS, 2009a: 430) anlamında kullanılmaktadır. Ölçünlü dilde kullanımını yitirmiş olan *adri* sözcüğü, *ayrı* şekliyle de ölçünlü dilde on birinci yüzyıldakinden farklı anlamlarda kullanılmaya devam etmektedir.

amaç: “saban. Tarım aletlerindedir.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 25).

EDPT’de Farsçadan geldiği belirtilen sözcük “*pulluk*” (Clauson, 1972: 156) olarak anlamlandırılmıştır. Bu sözcüğün günümüz ölçünlü dilinde ve ağızlarda sesteş örnekleri bulunsa da *saban* anlamında bu sözcüğün kullanımı mevcut değildir. Bu sözcük anlam daralmasına uğrayarak Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü’nde “*çift öküzü*” (BTS: 02.06.2017) anlamıyla veteriner terimi olarak günümüzde kullanılmaktadır. “*Çift süren hayvanların koşulduğu demir uçlu tarım aracı*” (TS, 2005: 1671) olarak tanımlanan *saban* sözcüğü on birinci yüzyılda kullanılan *amaç* sözcüğünün işlevinin ve anlamının günümüzdeki karşılığıdır.

andığ: “kalbur ve eleğin kasnağı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 58).

Bu sözcük etimolojik sözlüklerde yer almadığı gibi sözcüğün güncel sözlüklerde ve ağızlarda da kullanımına rastlanılmamaktadır.

badıç: “asma çardağı. Badıç üzümlendi (asma çardağı üzümlendi).” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 130).

EDPT’de “*asma kafes*” (Clauson, 1972: 300) olarak anlamlandırılan bu sözcük, günümüz ölçünlü dilde anlam değişmesine uğrayarak “*bakla, fasulye, bezelye vb. taze sebzelerde, içinde tohumların sıralanmış bulunduğu kabuk, baklamsı meyve*” (TS, 2005: 1457) gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

baldu: “balta.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 181).

EDPT’de “*baltu*” olarak ele alınan sözcük “*balta*” şeklinde anlamlandırılmıştır ve bu sözcüğün erken dönemde “*savaş baltası*” gibi daha özel bir anlamda kullanıldığı belirtilmiştir (Clauson, 1972: 333). “*Baldu*” sözcüğü on birinci yüzyıldan günümüze ses değişikliklerine uğrayarak gelmiştir. Eren, sözcüğün Eski Türkçede “*baltu*” olarak, Orta Türkçede “*baldu*”, eski Kıpçakçada ise “*balta*” şeklinde kullanıldığını söyler. (Eren, 1999: 37). Bu sözcük ses değişmesine uğrayarak *balta* şeklinde yine aynı anlamını koruyarak günümüz ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmaya devam etmektedir.

baştar: “orak. Argu lehçesinde.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 198).

Bu sözcük EDPT’de “*orak*” anlamında kullanılmaktadır (Clauson, 1972: 378). Eren, bu sözcük için “*büyük olasılıkla yerleşik bir kültür ulusunun dilinden*

kalma bir alıntı olduğunu ve kökeninin açık olarak bilinmediğini” söyler. (Eren, 1999: 308). Bu sözcüğün kullanımına ise günümüz ölçünlü dilde ve ağızlarda rastlanmamaktadır.

boyunduruk: “boyunduruk. İki öküzün boynu üzerine konulan ağaç parçasıdır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 424).

EDPT’de sözcüğün “*boyun*” kökünden geldiği söylenir (Clauson, 1972: 387). Güncel sözlüklerde “*Çift süren veya arabaya koşulan hayvanların birlikte yürümelerini sağlamak için boyunlarına geçirilen bir tür ağaç çember*” (TS, 2005: 309) anlamında olan bu sözcük, günümüz ölçünlü dilde kullanılmaya devam ettiği gibi anlam alanı genişleyerek sözlükte başka anlamlarda da kullanılmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında da sözcük on birinci yüzyıldaki anlamını koruduğu gibi “*gömlek yakası*” (BTS: 02.06.2017) gibi başka anlamlarda ve farklı alanlarda terim anlamlı sözcük olarak da kullanılmaktadır.

bukursı: “saban demiri.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 452).

Bukursı sabanın parçalarından biridir. Ögel, “*bukursı*” sözcüğü için “*sabanın önemli bölümlerinden biri*” ifadesine yer verir. (Ögel, 2011: 12). DLT’de *bukursı* sözcüğünün eşanlamlı olarak *tış* sözcüğü de bulunmaktadır. DLT’de “*saban demiri*” olarak ele alınan *tış* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 399) için Ögel, bu sözcüğün “*eski Türklerde atların altındaki akıtma için ve de bazı Türklerde de atın ayağına vurulan bukağı için kullanıldığını*” (Ögel, 2011: 12) söyler. On birinci yüzyılda kullanılan *bukursı* ve aynı anlamda kullanılan *tış* sözcüğü günümüz güncel sözlüklerinde yer almamakta ve dolayısıyla da ölçünlü dilde ve ağızlarda bu sözcüklerin örneklerine rastlanılmamaktadır.

çekük: “çekik. Oğuzca.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: s.320).

Bu EDPT’de “*çek-*” fiilinden gelen Türkçe kökenli bir sözcük olarak ele alınmıştır. Sözcüğün “*on dördüncü yüzyılda -k>-ç değişimine uğramasıyla çekük şeklinde; daha sonraki yüzyılda ise çekük/çeküş/çökük/çöküş*” şekillerinde kullanıldığı görülmüştür (Clauson, 1972: 415). Bu sözcük, ses değişikliğine uğrayarak günümüze de *çekik* şeklinde ulaşmıştır. Sözcük *çekik* şeklinde ölçünlü dilde ve ağızlarda on birinci yüzyıldaki anlamını koruyarak günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir.

çigne: “tapan, sürgü (Tohumu örtmek ve toprağı düz hale getirmek üzere öküzlerce çekilen enli tahta parçası). Yağma lehçesinde.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 188).

Sözcüğün EDPT’de “*çikne*” ya da “*çigne*” olmak üzere iki şekilde geçtiği belirtilmiştir. (Clauson, 1972: 416). DLT’de “*çigne-*” fiilinin anlamı “*toprağı düzlemek üzere sürgü hazırlamak.*” şeklinde verilmiştir. (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 624). Ayrıca DLT’de “*çikne-*” şeklinde başka bir fiilde bulunmaktadır. Bu fiil ise “*altın ipekle ipekli kumaşı işlemek, üzerine tasvir yapmak*” anlamlarını içerir. (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 625). Bu fillerin anlamlarına bakıldığında sözcüğün “*çigne*” şeklinin daha doğru olduğu düşünülmektedir. Bu sözcük güncel sözlüklerde yer almamakta ve ölçünlü dilde kullanılmamaktadır.

kerki: “keser.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 186).

Dîvânü Luğât'it-Türk'te Araç-Gereçlerle İlgili Söz Varlığı ve Türkiye Türkçesindeki..

EDPT'de “*balta*” (Clauson, 1972: 415) olarak anlamlandırılan sözcük, ölçünlü dilde kullanılmamaktadır. Ancak *kerki* sözcüğü Türkiye Türkçesi ağızlarında “*keser*” anlamının (DS, 2009: 2756) yanı sıra başka anlamlarda da kullanılmaya devam etmektedir.

ketmen: “yeri kazmak için kullanılan alet.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 193).

EDPT'de “*ket-*” fiilinden geldiği söylenen sözcük “*kazma*” şeklinde anlamlandırılmıştır (Clauson, 1972: 704). Günümüz ölçünlü dilde ve ağızlarda *ketmen* sözcüğü artık kullanılmamaktadır.

kösgük: “nazardan korunmak için bağ ve bahçelere dikilen korkuluk.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 321).

DLT'de bu sözcüğün eş anlamlısı olarak *abakı* sözcüğü de bulunmaktadır. Bu sözcüğün de *abakı* sözcüğü gibi günümüz ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanım örneklerine rastlanılmamaktadır.

kundıgu: “bileği taşı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 215).

Bu sözcüğün EDPT'de “*bile- fiilinin eş anlamlısı olan kondı- fiilinden geldiği*” belirtilmiştir. Sözcük bu etimolojik sözlükte “*kondıgu*” şeklinde ele alınmıştır (Clauson, 1972: 636). Bu sözcüğün ne *kundıgu* ne de *kondıgu* şekillerine güncel Türkçe sözlüklerde yer verilmemiştir ve bu sözcüklerin ölçünlü dilde ve ağızlarda örneklerine rastlanılmamaktadır.

kürgek: “geminin küreği ve her türlü kürek.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 321).

EDPT'de “*küri- fiilinden geldiği söylenen sözcüğün yaşayan modern dillerde ise kürek şeklinin kullanıldığı*” belirtilir (Clauson, 1972: 742). Sözcük “*küri- eşinmek, yeri eşmek*” fiiline *-gek* ekinin gelmesiyle oluşmuştur. *Kürigek>kürgek>kürek*” (Gülensoy., 2011a: 591). Orta Türkçede kürgek olarak kullanılan sözcük, ses düşmesine uğrayarak günümüz ölçünlü dilde ve ağızlarda “kürek” olarak kullanılmaya devam etmektedir.

orgak: “orak.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 58).

EDPT'de sözcük “*oruk*” şeklinde ele alınmıştır (Clauson, 1972: 215). Bu sözcüğü “*ekin biçmekte kullanılan yarım çember şeklinde bir araç*” olarak tanımlayan Eren, bu sözcükle ilgili şunları söylemektedir: “*Türkçe or- 'biçmek' kökünden -gak ekiyle kurulmuştur; or-+-gak>orak. Bu ekin başındaki ğ diyalektlerin büyük bir bölümünde düşmüştür*” (Eren, 1999: 308). On birinci yüzyılda kullanılan *orgak* sözcüğü Eren'inde belirttiği gibi ses düşmesine uğrayarak günümüz ölçünlü dilinde ve ağızlarda *orak* şekliyle kullanılmaya devam etmektedir.

saban: “Bütün aletleriyle saban. Toprağı ekin için hazırlama, sürme.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 173).

EDPT'de “*pulluk, tahta pulluk*” (Clauson, 1972: 790) olarak anlamlandırılmış olan sözcük, güncel sözlüklerde “*çift süren hayvanların koşulduğu demir uçlu tarım aracı, pulluk*” şeklinde anlamlandırılmıştır (TS, 2005: 1670). *Saban* sözcüğü ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmaya devam etmektedir.

sibek: “değirmen taşının etrafında döndüğü demir, değirmen mili.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 167).

Sözcük EDPT’de “*merkezi bir konumda bulunan uzun bir nesne*” (Clauson, 1972: 788) olarak anlamlandırılmıştır. Bu sözcük ölçünlü dilde kullanılmamaktadır. Ancak ağızlarda “*sibek*” sözcüğü “*El değirmenlerinde alt taşın ortasına çakılan, üst taşın dönmesini sağlayan küçük kazık ya da sivri demir*” (DS, 2009c: 3631) olarak on birinci yüzyıldaki anlamıyla kullanılmaya devam etmektedir. Ayrıca bu sözcük anlam genişlemesine uğrayarak günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarında farklı anlamlarda farklı nesnelere için de kullanılmaktadır.

tağar: “buğday vb. şeyler konan çuval.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 177).

Bu sözcüğe EDPT’de “*büyük bir kap, içine buğday ve başka şeyler koyulan çuval*” (Clauson, 1972: 471) gibi anlamlar verilmiştir. Bu sözcük ölçünlü dilde kullanılmamasına rağmen Türkiye Türkçesi ağızlarında anlam değişmesine uğrayarak “*Ağzı geniş büyük toprak küp veya topraktan yapılmış kavanoz, çömlek*” (DS, 2009c: 3801) gibi anlamlarda kullanılmaya devam etmektedir.

tapçan: “sehpa şeklinde bir şey. Üç ayağı vardır. Üzüm koparıırken elin erişemediği salkımları koparmak için üzerine çıkılır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 188).

DLT’de bu sözcüğün “*tapçañ şeklinin aynı anlamla Kençek lehçesinde*” kullanıldığı belirtilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 505). EDPT’de ise “*üç ayaklı tepsi şeklinde bir şey*” (Clauson, 1972: 436) olarak ele alınmaktadır. Ancak bu sözcüğün ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanımına rastlanılmamaktadır.

Törpig: “törpü. Ayrıca törpigü de denir. Tahtaları törpüleyen törpü.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 208).

Orta Türkçede “*törpig ve törpigü kelimeleri ağaç yontmak törpülemek için kullanılmakta olan bir araçtır*” (Gülensoy, 2011: 928). “*Törpig*” ya da “*törpigü*” sözcükleri ses düşmesine ve ses değişmelerine uğrayarak törpü şeklinde günümüze ulaşmıştır.

yemeçük: “buğday taşınan küçük çuval.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 369).

EDPT’de “*bir küçük çuval*” (Clauson, 1972: 935) şeklinde anlamlandırılmıştır. Bu sözcük güncel Türkçe sözlüklerde yer almamaktadır. Sözcük ölçünlü dil ve ağızlarda kullanılmamaktadır.

2. Hayvancılıkta Kullanılan Araç-Gereçlerle İlgili Söz Varlığı

Bu bölümde ise Dîvânü Lügât-it-Türk’te on birinci yüzyılda hayvancılıkta kullanılan araç- gereçlere ait sözvarlığı tespit edilmiş ve tespit edilen sözcüklerin tarihsel süreç içindeki durumu saptanmaya çalışılmıştır. Ayrıca sözcüklerin Türkiye Türkçesi ve ağızlardaki görünüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

bağırçak: “eşek semeri.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 220).

EDPT’de “*eşek eğeri*” (Clauson, 1972: 318) olarak anlamlandırılan sözcük ölçünlü dilde kullanılmamaktadır. *Bağırçak* sözcüğü Türkiye Türkçesi ağızlarında “*At ve öküz arabalarında ön yastık ile ön dingil arasına konulan ve dingil üzerindeki oku yerinde tutmaya yarayan enli uzun parça*” (BTS: 05.06.2017) anlamıyla kullanılmaktadır.

botlu: “deve burunsalığı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 186).

Dîvânü Luğât'it-Türk'te Araç-Gereçlerle İlgili Söz Varlığı ve Türkiye Türkçesindeki..

EDPT'de “*butlu*” şeklinde ele alınmıştır. “*Bir devenin burun sapı*” (Clauson, 1972: 304) olarak anlamlandırılan sözcüğün günümüz ölçünlü dilde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanımına rastlanmamaktadır.

burunduk: “dizgin.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 220).

EDPT'de sözcüğün “*burun*” kökünden geldiği söylenir. “*Burun halkası, hayvanları kontrol altına almak için kullanılan diğer benzer araçlar*” (Clauson, 1972: 368) diye açıklanan sözcük bu şekliyle ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmamaktadır. Ancak ses türemesine uğrayarak sözcük *burunduruk* şeklinde ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmaya devam etmektedir. “(*<burun+-duruk*) Türkçede burunduruğa yavaşa adı da verilir” (Eren, 1999: 64). Ölçünlü dilde “*hayvanları nallarken ısırması için dudaklarını kısırmaya yarayan kıskaç, yavaşa*” (TS, 2005: 330); Ağızlarda ise “*hayvanların burunları üstüne takılan kıskaç*” (DS, 2009a: 803) şeklinde anlamlandırılan sözcüğün günümüzde on birinci yüzyıldaki anlam alanına ve işlevine benzer bir şekilde devam ettiğini söyleyebiliriz.

çewşeñ: “koyunun yününü kırkmada kullanılan makas. Çiğil lehçesi.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 505).

Bu sözcük güncel sözlüklerde yer almamaktadır. Ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmamaktadır.

çetgen: “gem dizgini.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 192).

Bu sözcük EDPT'de “*çetken*” şekliyle ele alınmış ve “*dizgin*” olarak anlamlandırılmıştır. (Clauson, 1972: 402). Bu sözcük ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmamaktadır.

eder: “eyer.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 335).

EDPT'de “*eder*” sözcüğünün modern dillerin çoğunda “*eyer*” şeklinin kullanıldığı belirtilmiştir. (Clauson, 1972: 63). DLT'de “*Yağma, Tohsı, Kıpçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuzların d sesini y'ye çevirdiklerini ve hiçbir zaman d'yi söyleyemedikleri ifade edilmiştir.*” (Argunşah ve Yüksekkaya, 2017:185). O halde on birinci yüzyılda sözcüğün *eder* ve *eyer* şeklinde iki kullanımının da olduğu görülmüştür. Dolayısıyla *eyer* şekliyle günümüz ölçünlü dilde ve ağızlarda on birinci yüzyıldaki anlamını ve işlevini koruyarak kullanılmaya devam ettiğini söyleyebiliriz.

etlik: “etin asıldığı yer.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 49).

EDPT'de “*et kancası*” şeklinde açıklanan sözcük (Clauson, 1972: 55), günümüz ölçünlü dilde kullanılmamaktadır. Ağızlarda ise “*et kancası*” anlamında kullanılan sözcük anlam genişlemesine uğrayarak farklı anlamlarda da kullanılmaya devam etmektedir.

kañlı: “üzerinde yük taşınan araba.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 502).

EDPT'de “*tekerlekli araç, eşya taşımak için vagon*” gibi anlamlar verilmiştir (Clauson, 1972: 638). Bu sözcüğün *kañlı* şekliyle ölçünlü dilde kullanımına rastlanılmamaktadır. On birinci yüzyılda *kañlı* olarak kullanılan bu kelime ses değişmesine uğrayarak *kağrı* şekline dönüşmüştür. “*kanglı>kağrı*” (Gülensoy, 2011a: 451). *Kağrı* güncel Türkçe sözlüklerde “*iki tekerlekli, tekerlekleri tek parça, dingili tekerlekle birlikte dönen öküz arabası*” (TS, 2005: 1034) şeklinde

tanımlanmaktadır. Dolayısıyla on birinci yüzyılda kullanılan bu sözcük ses değişmesine uğrayarak ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmaya devam etmektedir.

kısmak: “kement. Üzenginin iki tarafında bulunan genişçe kayış.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 207).

Bu sözcük on birinci yüzyıldaki anlamıyla ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmamaktadır. Bu sözcüğün yerine ise günümüzde Farsçadan gelen *kement* (TS, 2005: 1132) sözcüğü kullanılmaktadır.

kök: “eyer bağı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 318).

EDPT’de “*bir eyeri tutan deri bir ip*” şeklinde ele alınmıştır. (Clauson, 1972: 708) Bu sözcük on birinci yüzyıldaki “eyer bağı” anlamıyla ölçünlü dilde kullanılmamaktadır. Ancak bu sözcüğün Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü’nde halk ağzında “eyer bağı” anlamında kullanıldığı belirtilir. (BTS: 05.06.2017). *Kök* sözcüğü pek çok farklı anlamla ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmaya devam eder.

kömüldürük: “eyerin göğüslük kısmı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 230).

Bu sözcük EDPT’de “*bir eyerin göğüs kemeri*” (Clauson, 1972: 722) olarak anlamlandırılmıştır. Bu sözcüğü Eren, “*gömüldürük*” olarak almıştır ve “*boyunduruğa geçirilen kısa değnek; eyerin geriye kaymaması için atların boyunlarından aşırılıp kolanlarına bağlanan kayış*” (Eren, 1999: 161) şeklinde açıklamıştır. Sözcük “*gömüldürük*” şekliyle ölçünlü dilde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmaya devam etmektedir.

köpçük: “eyer yastığı. Oğuzca.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 209).

Bu sözcük EDPT’de “*eyer yastığına*” benzer bir anlam içerir. (Clauson, 1972: 688). On birinci yüzyılda kullanılan bu sözcüğü “*eğer yastığı*” anlamıyla XVI. yüzyıl metinlerinde de takip edebilmekteyiz (Tarama Sözlüğü 2009: 2693). Ancak bu sözcük ölçünlü dilde kullanımını yitirmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise “*minder*” (DS, 2009b: 2961) anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca “*köpçük*” sözcüğünün “*köpçek*” olarak “*Eğerin içi yün dolu yumuşak yeri*” (DS, 2009b: 2961) anlamıyla ağızlarda kullanılmaya devam etmektedir.

kuduzgun: “kuyruk altından geçen eyer kayışı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 7).

Bu sözcüğün kullanım örneklerine etimolojik sözlüklerde, ölçünlü dilde ve ağızlarda rastlanılmamaktadır.

mançuk: “eyere takılan heybe, torba gibi şeyler.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 207).

EDPT’de *mançuk* sözcüğü “*eyer çantası veya burun torbası*” şeklinde anlamlandırılmıştır (Clauson, 1972: 767). *Mançuk* sözcüğü ölçünlü dilde kullanılmamaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise *mançuk*, “*şal dokunurken geçme ipliğinin sarıldığı ağaçtan yapılmış araç*” (DS, 2009b: 3120) şeklinde farklı bir anlamda ve farklı bir araç için kullanılmaya devam etmektedir.

otgun: “eyerin sol tarafında bulunan geniş kayış. Kolanın halkası ona geçirilir ve diliyle bağlanır.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 53).

Bu sözcük EDPT’de “*utgun*” olarak geçmektedir (Clauson, 1972: 47). Ancak bu sözcük ölçünlü dilde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmamaktadır.

Dîvânü Luğât'it-Türk'te Araç-Gereçlerle İlgili Söz Varlığı ve Türkiye Türkçesindeki..

örgen: “organ vb. şey.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 97).

EDPT’de “ör-“ fiil kökünden geldiği söylenen sözcük “*örgülü halat*” anlamında kullanılmaktadır (Clauson, 1972: 225). Ölçünlü dilde kullanılmayan sözcük, ağızlarda “*keçi kılından yapılmış ip*” (DS, 2009c: 3348). anlamında kullanılarak on birinci yüzyıldaki anlam alanına yakın bir anlam taşıdığı görülmektedir. Ayrıca güncel Türkçe sözlüklerde “*Keten, kenevir, pamuk, jüt gibi türlü dokuma maddelerinden yapılan ince halat*” (TS, 2005: 2037) olarak açıklanan *organ* sözcüğü on birinci yüzyıldaki *örgen* sözcüğünün günümüz ölçünlü dildeki karşılığıdır. “*örgen>organ*” (Gülensoy, 2011b: 451).

örk: “hayvan yuları ve at tavlasi.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 20).

DLT’de iki farklı anlamda kullanılan sözcük EDPT’de “*organ*” olarak ele alınmıştır (Clauson, 1972: 221). Eren, sözcüğün “*ör- kökünden geldiğini*” söyler. “*Ör- +-(ü)k>örük>örk*” (Eren 1999: 317). Güncel Türkçe sözlüklerde “*hayvanları çayıra bağlamaya yarayan kalın ip*” (TS, 2005: 1547) şeklinde anlamlandırılan “*örk*” sözcüğü ağızlarda kullanılmaya devam etmektedir. Ölçünlü dilde ise kullanılmamaktadır.

sırmak: “eşegin semerinin altındaki örtü.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 206).

Bu sözcüğün kullanımına etimolojik sözlüklerde, ölçünlü dilde ve ağızlarda rastlanılmamaktadır.

tin: “yular.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 147).

EDPT’de “*yular*” olarak anlamlandırılmıştır (Clauson, 1972: 512). Bu sözcük ölçünlü dilde ve ağızlarda on birinci yüzyıldaki anlamıyla kullanılmamaktadır; ölçünlü dilde ve de ağızlarda farklı anlam alanlarında kullanılmaktadır.

tuşag: “atın ön ayaklarını bağlamak için kullanılan köstek.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 177).

EDPT’de “*tuşa-*” fiilinden geldiği söylenen bu sözcük DLT’deki gibi “*köstek*” olarak anlamlandırılmıştır ve “*tuşağ*” şeklinde ele alınmıştır (Clauson, 1972: 562). Sözcük ölçünlü dilde kullanılmamaktadır. Ağızlarda ise sözcük sonundaki -g>-k değişimi sonucunda *tuşak* biçiminde “*hayvanın sakıncalı yerlere gitmemesi için ön ayaklarına bağlanan ip*” (DS, 2009c: 3998) anlamında kullanımı devam etmektedir. Bu da sözcüğün ağızlarda on birinci yüzyıldaki anlamını koruduğunu gösterir.

ukruk: “kement.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 49).

EDPT’de de “*kement*” olarak ele alınan ukruk sözcüğü (Clauson, 1972: 90), günümüz ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmamaktadır.

üzmük: “eyerin ön ve arkadaki ucu.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 51).

Bu sözcük EDPT’de DLT’deki gibi “*eyerin ön ve arkadaki ucu*” (Clauson, 1972: 165) şeklinde anlamlandırılmıştır. Günümüz ölçünlü dilde kullanılmamakta, Türkiye Türkçesi ağızlarında ise farklı anlamlarda farklı nesnelere için kullanılmaya devam etmektedir.

yapı: “Çigil lehçesinde eyer örtüsü.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 357).

Bu sözcük ölçünlü dilde ve ağızlarda on birinci yüzyıldaki gibi eyer örtüsü anlamında kullanılmamaktadır.

yapguç: “eşek vb.ni sürmek için kullanılan değnek.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 365).

Bu sözcüğün EDPT’de “yap-“ fiilinden geldiği söylenir ve “*bir eşeğin koşmasını sağlamak için kullanılan ince bir çubuk*” şeklinde ele alınır (Clauson, 1972: 874). Bu sözcüğün kullanımına ölçünlü dilde ve ağızlarda rastlanılmamaktadır.

yig: “gem damağı.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 406).

EDPT’de “ye-” fiilinden geldiği söylenen sözcük, “*ısırılan bir şey*” anlamında ele alınmıştır (Clauson, 1972: 910). Bu sözcük ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmamaktadır.

yonak: “eşek, inek vb. hayvanların semeri altına konan çul.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 360).

EDPT’de “yon-” fiilinden geldiği söylenen bu sözcük “*bir eşek eğerinin altındaki herhangi bir şey*” şeklinde anlamlandırılmıştır (Clauson, 1972: 949). Bu sözcük ölçünlü dilde kullanılmamaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında “*marangoz keseri*” olarak kullanılan (BTS: 05.06.2017) *yonak* sözcüğü başka bir araç ismi olarak kullanılmaya devam etmektedir.

yular: “atin yuları.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 352).

EDPT’de bu sözcük “*yular*” olarak anlamlandırılmıştır (Clauson, 1972: 932). Eren ise bu sözcüğü “*hayvanın başlığına veya tasmaına bağlanan ip*” şeklinde açıklar (Eren, 1999: 458). Bu sözcük on birinci yüzyıldaki şeklini ve anlamını koruyarak günümüz ölçünlü dilde ve ağızlarda kullanılmaya devam etmektedir.

Sonuç

Bir kültüre ait maddi ve manevi unsurlar o kültüre ait ulusların sözcüklerine yansır. Biz, ulusların sözcüklerine bakarak onların kültürlerine, yaşam şekillerine, düşünce yapılarına dair pek çok şeyi öğrenebiliriz. Türkçenin yazılmış önemli kaynaklarından biri olan Dîvânu Lügât’it-Türk’te pek çok alanda olduğu gibi on birinci yüzyıl Türk topluluklarının tarım ve hayvancılık kültürü hakkında da bilgiler vardır. Uygur döneminden itibaren yerleşik hayata geçen Türklerin atlı ve göçebe yaşam kültürü değişmeye başlayarak tarım kültürünün de temelleri atılmaya başlar. Yaşanılan kültürel değişmelerin önemli bir yansıtıcısı olan dil, o dönem toplumlarının kültürlerini anlamamız ve anlamlandırmamız konusunda bize önemli ipuçları verir. Kültürün yansıtıcısı konumundaki dil unsurlarının incelenmesi, tarihsel süreç içerisinde milletlere ait kültürel yapının takip edilebilmesinde önemli bir rol üstlenir. Dolayısıyla Türklerin on birinci yüzyılda tarım ve hayvancılıkla uğraştıklarına ve de tarım ve hayvancılıkla uğraşırken nasıl bir yöntem izlediklerine dair bilgilere, Dîvânu Lügât’it-Türk’te var olan tarım ve hayvancılıkta kullanılan araç gereçlere ait söz varlığına bakılarak ulaşılabilir.

Bu çalışmada, Türk diline olduğu kadar Türk kültürüne dair de pek çok bilgiye ulaşabildiğimiz önemli bir kaynak olan Dîvânu Lügât’it-Türk’teki tarım ve

Dîvânu Luğât'it-Türk'te Araç-Gereçlerle İlgili Söz Varlığı ve Türkiye Türkçesindeki..

hayvancılıkta kullanılan araç-gereçlere ait söz varlığı tespit edilmiştir. Tespit edilen bu söz varlığının Türkiye Türkçesindeki görünüşleri ise on birinci yüzyıldan günümüz ölçünlü diline ulaşana kadarki tarihsel süreçleri de gözlemlenmeye çalışılmıştır. Ulusların kültürel değerlerini yansıtan sözcükler, dil ve kültürdeki değişimleri de gözlemleyebilmemize olanak sağlayan unsurlardır. Ayrıca bu çalışmada dilin söz varlığından hareketle bir kültür çalışması yapılabileceği de gösterilmeye çalışılmıştır.

On birinci yüzyıl Türk kültürünün tarım ve hayvancılıkta kullanılan araç-gereçlere ait söz varlığının sayısı elli olarak tespit edilmiştir. Bu sözcüklerden yirmi üç tanesi, tarımda kullanılan araç-gereçler ile ilgili iken geriye kalan yirmi yedi tanesi ise hayvancılıkta kullanılan araç-gereçlere ait söz varlığını oluşturmaktadır.

Tarımda kullanılan araç gereç isimlerinden Türkiye Türkçesine çok az sözcük değişmeden ulaşmıştır, ses değişikliğine uğrayarak ulaşan sözcükler de bulunmaktadır. Ancak tespit edilen söz varlığının çoğu, ölçünlü dilde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanımını yitirmiştir. Tarımda kullanılan araç-gereç isimlerinden tespit edilen yirmi üç sözcüğün, günümüz ölçünlü diline ve Türkiye Türkçesi ağızlarına değişmeden ulaşan iki sözcük bulunmaktadır. Bu sözcükler *boyunduruk ile saban* sözcükleridir. Bu sözcüklerin günümüze kadar değişmeden gelmiş olmasında bin yıl öncesine dair tarım kültürünün günümüzde ya da yakın geçmişimizdeki izlerinin devamlılığının göstergesidir. Bu iki sözcük on birinci yüzyılda Türk tarım kültürünün devam eden yansımalarıdır. Bu sözcüklerin her ikisi de işlevsel olarak birlikte kullanılan, birbirlerini tamamlayan araçlardır. Öküz arabası olarak bilinen sabanın tarlayı sürme işini gerçekleştirmesi için öncelikle öküzlerin birlikte hareket etmesini sağlamaya yarayan boyunduruğa öküzlerin boyunlarının geçirilmesi gereklidir.

Tarımda kullanılan araç-gereçlere ait söz varlığından ses değişikliğine veya düşmesine uğrayarak ölçünlü dilde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmaya devam eden beş sözcük bulunmaktadır. Bu sözcükler ise şunlardır *baldu (balta), çekük (çekik), kürgök (kürek), orgak (orak), törpig/törpigü (törpü)*. Ölçünlü dilde kullanım alanını yitiren fakat Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmaya devam eden sözcük sayısı iki iken ses değişmesine uğrayarak sadece ağızlarda kullanılan sözcük sayısı ise birdir. Bu sözcükler de şunlardır: *kerki, sibek; adrı(ayrı)*. Ölçünlü dilde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmayan ise on üç sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcükler ise şunlardır: *abakı, amaç, andığ, badıç, baştar, bukursı, çigne, ketmen, köşgük, kundıgu, tagar, tapçan, yemecük* gibi sözcüklerdir.

On birinci yüzyıla ait hayvancılıkta kullanılan araç gereç isimlerine ait tespit edilmiş yirmi yedi sözcükten sadece iki sözcük değişmeden günümüz ölçünlü diline ulaşmıştır. Ölçünlü dilde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanımı devam eden bu sözcüklerden biri *yular*'dır. Bu yüzyılda *tin* ve *örk* sözcükleri de *yular*'ın eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır. Ölçünlü dilde kullanımı devam eden diğer sözcüğün ise *eder(eyer)* olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü DLT'de *eder* şeklinde geçen sözcük, on birinci yüzyılda *eder* ve *eyer* olmak üzere iki şekilde kullanılmaktadır. Günümüz ölçünlü dilinde ise bu sözcük *eyer* şekliyle ölçünlü dilde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında değişmeden kullanılmaya devam etmektedir. Ayrıca *kök (eyer bağı)*,

kö müldürük (eyerin göğüslük kısmı), *köpçük* (eyer yastığı), *mançuk* (eyere takılan heybe) gibi eyer ve eyerin parçalarının söz varlığı içinde çokça yer verilmesi ile hayvancılıkta at gibi binek hayvanlarının bu dönemde önemli bir yeri olduğu sonucunu çıkarmamızı sağlar.

Hayvancılıkta kullanılan araç-gereçlere ait söz varlığından ses değişikliğine ve düşmesine uğrayarak ölçünlü dilde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmaya devam eden dört sözcük bulunmaktadır. Bunlar: *burunduk* (*burunduruk*), *kañlı* (*kağnı*), *kö müldürük* (*gö müldürük*) ve *ör gen* (*ur gan*)'dır. Bu sözcüklerden halata benzer bir ip olan *ör gen'nin* (*ur gan*) ve *burunduk'un* (*burunduruk*) hayvanları kontrol etme konusunda günümüz hayvancılığında işlevsel olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Öyle ki Dîvânu Luğât'it-Türk'te bu döneme ait hayvancılıkta kullanılan araç-gereçlere ait sözcüklere yer verilmesi Türklerin geçim kaynağında ve ekonomisinde hayvancılığın önemli bir yeri olduğunu gösterir. Yine hayvancılıkta kullanılan araç-gereçlere ait söz varlığından ölçünlü dilde kullanım alanını yitiren fakat Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılmaya devam eden iki sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcükler: *etlik*, *örk*; ses değişmesine uğrayarak sadece ağızlarda kullanılan ise iki sözcük bulunmaktadır. Bu sözcükler de *köpçük*(*köpçek*), *tusag* (*tuşak*)'tır. Ölçünlü dilde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanım alanını yitiren on yedi sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcükler ise şunlardır: *bagırçak*, *botlu*, *çewşeñ*, *çetgen*, *kısmak*, *kök*, *kuduzgun*, *mançuk*, *otgun*, *sırmak*, *tin*, *ukruk*, *ümzük*, *yapı*, *yapguç*, *yig*, *yonak*.

Tarihsel süreçte ölçünlü dilde anlam alanı daralıp, terimsel anlam kazanarak kullanımı devam eden sözcükler de vardır. Bunlardan hayvancılıkta kullanılan *kök* sözcüğü ile tarımda kullanılan *amaç* sözcüğü anlam daralmasına uğrayarak veteriner terimi olarak günümüzde kullanılmaya devam etmektedir. İslamiyet'in kabul edilmesiyle Türkler Arapça ve Farsçaya yönelerek onlardan kelimeler de almışlardır. Örneğin kullanımını yitiren *kısmak* sözcüğü yerine günümüzde Farsçadan gelen kement sözcüğü kullanılmaktadır. Ancak çalışmamız da bu durumun örneklerine fazla rastlanılmamaktadır.

Bu çalışmada on birinci yüzyılda Türklerin tarım ve hayvancılıkta kullandıkları araç-gereç isimlerine ait söz varlığı tespit edilmiştir. Tespit edilen sözcüklerin çoğu günümüz ölçünlü dilinde ve ağızlarda kullanım alanını kaybetmiştir. Bu durum için dilin değişken yapısının yanı sıra değişen yaşam şartlarının da etkisi oldukça büyüktür. On birinci yüzyılda yapılan tarım ve hayvancılıkta ilkel yöntemler kullanılmakta iken yaşadığımız bu yüzyılda bilimde, teknikte ve teknolojiye yaşanan büyük gelişmeler sonucunda modern tarım ve hayvancılık yöntemleri kullanılmaktadır. Modern yöntemlerde ise insan ve hayvan gücüne duyulan ihtiyaç azalmış, tarımda ve hayvancılıkta daha çok makineler kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla bin yıl öncesi tarım ve hayvancılıkta kullanılan araç-gereçlerin işlevini yitirmesi ile bu araçlar için kullanılan isimlerinde artık dilde kullanılmıyor olması kaçınılmaz bir süreçtir. Sonuç olarak çalışmada on birinci yüzyıl tarım ve hayvancılık kültürüne ait söz varlığından hareket edilerek geçen bin yıllık süreç içinde geçmişten günümüze yansıyan tarım ve hayvancılık kültürü hakkında bir öngörü oluşturulmaya çalışılmıştır.

Dîvânu Lugât'it-Türk'te Araç-Gereçlerle İlgili Söz Varlığı ve Türkiye Türkçesindeki..

ESER KISALTMALARI

DLT: KAŞGARLI, M. *Dîvânu Lugât'it-Türk*, (2014). (A. Bican ERCİLASUN& Z. AKKOYUNLU, Hazırlayan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DS: *Derleme Sözlüğü*, (2009). Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları.

EDPT: CLAUSON, Sir G, (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Great Britain: Oxford University Press.

TS: TDK, (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BTS: Büyük Türkçe Sözlük, Erişim Tarihi: 05.06.2017.

Türk

Dil

Kurumu:

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid

Kaynakça

ARGUNŞAH, M.& YÜKSEKKAYA, G.S. (2017). Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri, İstanbul: Kesit Yayınları.

CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Great Britain: Oxford University Press.

ÇETİN, E. (2005). Divanü Lügati'it-Türk'teki Yiyecek İçecek Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2, 185-200.

Derleme Sözlüğü, (2009a). Cilt I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Derleme Sözlüğü, (2009b). Cilt IV, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Derleme Sözlüğü, (2009c). Cilt V, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERCİLASUN, A. B. (2007). “*Divanü Lügat'it-Türk*”, Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun *Makaleler*, (E. Arıkoğlu, Hazırlayan), Ankara: Akçağ yayınları.

EREN, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.

GÜLENSOY, T. (2011a). *Köken Bilgisi Sözlüğü*, Cilt I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GÜLENSOY, T. (2011b). *Köken Bilgisi Sözlüğü*, Cilt II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KAŞGARLI, M. (2014). *Dîvânu Lugât'it-Türk*, (A. Bican ERCİLASUN& Z. AKKOYUNLU, Hazırlayan), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Nadir, İ. & Şenel, M. (2008). Dîvânu Lugât'it-Türk'e Göre Av, Avcılık ve Hayvancılıkla İlgili Kelimeler ve Kavram Alanları, *Turkish Studies*, 259-277.

ÖGEL, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tarama Sözlüğü, (2009). Cilt IV, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TIETZE, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, İstanbul: Simurg Yayıncılık.

Türkçe Sözlük, (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YILDIRIM, T.& ÇİFTÇİ, M. (2012). Divânü Lügati't Türk'te Yer Alan Alet-Eşya Adları, *Turkish Studies*, 1229-1249.

Büyük Türkçe Sözlük, Erişim Tarihi: 05.06.2017.

TDK:http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid